

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ВАЗИРЛИГИ**

**ЖИЗЗАХ ВИЛОЯТ ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ХОДИМЛАРИНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ
ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ ИНСТИТУТИ**

**ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ ФАНЛАР
КАФЕДРАСИ ЎҚИТУВЧИСИ**

ОТАБЕК БАКИРОВНИНГ

ОЧИҚ ДАРС ИШЛАНМАСИ

2- МАВЗУ. “ҒОЯ”, “МАҒКУРА”, “МАЪНАВИЯТ” ТУШУНЧАЛАРИ, УЛАРНИНГ МАЗМУН МОҲИЯТИ, ЎЗARO АЛОҚАДОРЛИГИ

Таълим бериш технологияси модели

Машғулот вақти-2 соат	Тингловчилар сони: 20 – 50 гача
Машғулот шакли	Кириш-ахборот маъруза-кўргазмали
Маъруза режаси	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ғоя ва мағкура тушунчалари, унинг ижтимоий моҳияти. 2. Инсон ва жамият ҳаётининг муайян фикрлар, ғоялар, мағкуралар билан боғлиқлиги. 3. Инсон ва жамият ҳаётида ғоя ва мағкураларнинг хилма-хиллиги. 4. Маънавият-инсоннинг улғайиши ва куч-қудрат манбаидир.
<p>Ғоя, мағкура, маънавият тушунчалари, уларнинг жапмият тараққиётидаги ўрни, тарихий илдизлари. Ғоя-инсон тафаккури маҳсули. Мағкура-жамиятнинг мақсади, манфаатлари, орзу-интилишларини мужассам этувчи ғоялар тизими. Инсоният тарихи ва тараққиётида мағкурадан кўзланган мақсад ва муддаолар.</p> <p>Маънавият жамиятнинг янгилиниши. Маънавий тикланиш ва янгилиниш эҳтиёжи. Мағкуравий иммунитет ва уни шакллантириш.</p>	
Педагогик вазифалар:	Ўқув фаолияти натижалари:
<p>Шахс ривожланишига таъсир этувчи омилларини шакллантириш.</p> <p>Инсон камолоти ва шахснинг ривожланишида муҳитнинг аҳамияти.</p> <p>Инсон камол топишида тарбиянинг аҳамияти.</p> <p>Ўқитувчига шахсига қўйиладиган касбий талабларни шакллантириш.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ғоя ва мағкура тушунчалари, унинг ижтимоий моҳияти. 2. Инсон ва жамият ҳаётининг муайян фикрлар, ғоялар, мағкуралар билан боғлиқлиги. 3. Инсон ва жамият ҳаётида ғоя ва мағкураларнинг хилма-хиллиги. 4. Маънавият-инсоннинг улғайиши ва куч-қудрат манбаидир
Ўқитиш усуллари	Кўргазмали маъруза, жуфтликда ишлаш
Ўқитиш шакллари	Фронтал, жамоавий, жуфтликда ишлаш.
Ўқитиш воситалари	Ўқув қўлланма, проектор, график органайзерлар.
Ўқитиш шароити	УТВ билан ишлашга мослаштирилган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки назорат: савол-жавоб шакли

Маърузанинг технологик харитаси

Ишлаш босқичлари, вақти	Фаолият мазмуни	
	Ўқитувчи	Тингловчилар
1-босқич. Фан ва мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Ўқув курси номини айтади. Экранда курснинг тузилмавий мантикий изчиллиги чизмасини намойиш этади, мавзулар рўйхатини беради ва уларга қисқача таъриф беради.	Тинглашади
	1.2. Мавзу, биринчи машқулотнинг мақсади ва ўқув фаолияти натижаларини айтиб беради.	Тинглашади
	1.3. Тингловчиларнинг билимларини жонлаштириш учун саволлар беради ва ушбу саволларга жуфтликда жавоб бериш шартлигини таъкидлайди. “Жуфтликда ишлаш” қодалари билан таништиради, жуфтликларга бўлинишларини таклиф қилади, яқка тартибда ўйлашни ва жуфтликда муҳокама қилиб жавоб беришни таклиф қилади.	Жуфтликка бўлинишади, ўйлашади, муҳокама қилишади ва саволларга жавоб беришади.
2-босқич. Асосий (55 дақиқа)	2.1. Экранга жадвални чиқаради ва маъруза тинглаш жараёнида уни тўлдиришни сўрайди	Томоша қилишади, ёзишади.
	2.2. Power поинт дастури ёрдамида слайдларни намойиш қилиш ва изоҳлаш билан мавзу бўйича асосий назарий жиҳатларни тушунтириб беради	Тинглашади, ёзишади.
	2.3. Маъруза жараёнида фокусловчи назорат саволлар беради; мавзунинг режасини ҳар бир банди бўйича хулосалар қилади; жалвалга ахборотларни киритиш лозимлигини эслатади.	Саволларга жавоб беришади, жадвални тўлдиришади.
3-босқич. Яқуний (10 дақиқа)	3.1. Мавзу бўйича яқунловчи хулоса қилади, иш натижаларини изчилликда изоҳлаб беради.	Саволлар берадилар. Мустақил ишлаш учун эса мавзусини ёзиб оладилар.

“ҒОЯ”, “МАФКУРА”, “МАЪНАВИЯТ” ТУШУНЧАЛАРИ, УЛАРНИНГ МАЗМУН МОҲИЯТИ, ЎЗARO АЛОҚADORЛИГИ

Режа:

1. Ғоя ва мафкура тушунчалари, унинг ижтимоий моҳияти.
2. Инсон ва жамият ҳаётининг муайян фикрлар, ғоялар, мафкуралар билан боғлиқлиги.
3. Инсон ва жамият ҳаётида ғоя ва мафкураларнинг хилма-хиллиги.
4. Маънавият-инсоннинг улғайиши ва куч-қудрат манбаидир.

Асосий сўз ва таянч тушунчалар: Ғоя, мафкура, маънавият, миллий ғоя, бошқа фанлар тизимидаги ўрни, мафкуравий иммунитет, ғоянинг турлари, дунёнинг мафкуравий манзараси, мафкуравий таҳдидлар, миллий мафкуранинг мақсадлари, хусусиятлари, вазифалари, тамойиллари, жамият ҳаётида мафкуранинг ўрни, маънавият тушунчаси, комил инсон тарбияси..

Мавзуга оид қисқача луғат

- **ҒОЯ**-инсон тафаккурида вужудга келадиган, жамият ва одамларни мақсад сари етаклайдиган фикр.
- **МАФКУРА**-(араб. фикрлар мажмуи) муайян ижтимоий гуруҳ, қатлам, миллат, жамият, давлатнинг манфаат-лари, орзулари, мақсадлари ифодаланган қарашлар ва уларни амалга ошириш тизими.
- **МАЪНАВИЯТ**-инсон руҳий ва ақлий оламини ифодаловчи тушунча. У кишиларнинг фалсафий, ҳуқуқий, илмий, бадий, ахлоқий, диний тасаввурларини ўз ичига олади. М. атамасининг асосида «маъно» сўзи ётади..
- **ИММУНИТЕТ** (лот. иммунитетас - бирон нарсадан халос, озод бўлиш, қутулиш)-тирик мавжудотларнинг ўз бутунлиги ва биологик ноёблигини бузувчи «ёт» омиллардан ҳимояланиши, қаршилик кўрсатиши, резистентлиги.
- **ЖАМИЯТ** — кишиларнинг тарихан қарор топган ҳамкорлик фаолиятлари мажмуи.

Мавзунини мустаҳкамлаш учун саволлар.

1. Мафкура тушунчасининг мазмунини очиб беринг.
2. Мафкуранинг моҳиятини қандай тушунасиз?
3. Жамият ҳаётида мафкуранинг роли қандай?
4. Мустақил Ўзбекистонга қандай мафкура керак?
5. Миллий истиқлол мафкурасини яратиш ҳаётий зарурат эканлигини тушунтириб беринг?

Тест саволлари

1. Давлат таълим стандартлари ўқувчилар ўзлаштирган билим, малака ва кўникмаларнинг қандай даражасини аниқлайди?
А) Максимал даражасини, *Б) Минимал даражасини,
С) Ўртача даражасини, Д) Қобилиятини.
7. Дунёда кечаётган жараёнларга ўзининг мустақил муносабатини билдира олган ўқувчида қайси қобилият шаклланган дейиш мумкин?
А) Билим Б) Малака С) Кўникма *Д) Билим ва малака
8. Қуйидагилардан қайси бири мактаб таълимини ривожлантириш Умуммиллий дастурида белгиланган асосий юналишларга мос келади?
А) Таълим соҳасида ягона давлат сиёсатини рўёбга чиқариш
Б) Ўқитишнинг илғор шакллари ва янги педагогик технологияларни ўқув жараёнига жорий этиш
С) Таълим муассасалари фаолиятини мувофиқлаштириш
*Д) таълим тизимида қўлланилаётган давлат таълим стандартлари ва ўқув дастурларини такомиллаштириш, таълимни ривожлантириш дастурларини ишлаб чиқиш
9. УУТДТС тузилиши нималардан иборат?
А) таянч ўқув режаси

Б) таълим соҳалари

С) ўлчовлар тизими, ўлчов ишлари

*Д) А,Б,С жавоблар тўғри

10. Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 22 ноябрдаги 548-сонли қарори қандай номланади?

А) 2005-2009 йилларда умумтаълим мактаблари учун дарсликлар ва ўқув методик қўлланмалар нашр этиш дастури тўғрисида

* Б)2004-2009 йилларда мактаб таълимини ривожлантириш Давлат Умуммиллий дастурини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида

С)бюджетдан ташқарии мактаб таълимини ривожлантириш жамғармасини ташкил этиш тўғрисида

Д)Ўқитувчилар меҳнатини рағбатлантиришга доир эксперимент ўтказиш ва Халқ таълими ходимлари меҳнатига ҳақ тўлашнинг тармоқ сеткасига ўтиш тўғрисида

Асосий адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. -Т.: “Ўзбекистон”, 2003.
2. Каримов И.А. Ўзбекистон ХХИ аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т.6. -Т.: “Ўзбекистон”, 1997. 31-40, 125-135, 149-162
3. Каримов И.А. Жамият мафкураси халқни халқ, миллатни миллат қилишга хизмат этсин. Т.7. -Т.: “Ўзбекистон”, 1999. 84-102 б.
4. Каримов И.А. Миллий истиқлол мафкураси - халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдиР. Т.8. -Т.: “Ўзбекистон”, 2000. 489-508 б.
5. Каримов И.А. Ўзбекистон ХХИ асрга интиломқада. -Т.: “Ўзбекистон”, 2000. 6-12, 14-26, 28-38, 47-48 б.

Қўшимча адабиётлар

1. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т.8. –Т.: “Ўзбекистон”, 2000, 462-467 б.
2. Каримов И.А. “Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар” рисоласидаги сўз боши. Т.9. -Т.: “Ўзбекистон”, 2001, 220-224 б.
3. Каримов И.А. Биз танлаган йўл-демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. Т.11. -Т.: “Ўзбекистон”, 2003, 214-247 б.
4. Каримов И.А. Ватанимизнинг тинчлиги ва хавфсизлиги ўз куч-қудратимизга, халқимизнинг ҳамжиҳатлиги ва букилмас иродасига боғлиқ. Т.: “Ўзбекистон”, 2004.
5. Каримов И.А. Эл-юртга ҳалол, виждонан хизмат қилиш – ҳар бир раҳбарнинг муқаддас бурчи. Андижон вилоят халқ депутатлари Кенгашининг навбатдан ташқари сессиясида сўзланган нутқ. Ишонч. 2004 йил 26 май

Ғоя тушунчаси: Ғоя – инсон тафаккури маҳсули бўлиб, муайян мақсадни амалга ошириш учун нарса ва ҳодисалар тўғрисида илгари сурилган изчил фикрлар шакли.

Ғоя – инсон тафаккурида вужудга келадиган, ижтимоий характерга эга бўлган, руҳиятга кучли таъсир ўтказиб, жамият ва одамларни ҳаракатга чорлайдиган, мақсад-

муддао сари етаклайдиган кучли, теран фикр. Инсон онгининг махсули сифатида ғоялар тушунча ва фикрлар ёрдамида ифода этилади.

Ғоя – бу ёки бу ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маънавий ҳаётдаги воқеа-ҳодисаларни ё қўллаб-қувватлайди, ҳимоя қилади ёки рад этиб унга қарши курашишга даъват қилади.

Ғоя - инсон тафаккури махсули, миллий ғоя эса миллат тафаккурининг махсулидир. Ғоя - объектив воқелик ҳодисаларининг инсон тафаккурида акс этишидир. Ғоялар дунёни ўрганишга ва амалий ўзгарувига хизмат қилади.

Ҳар қандай тушунча, фикр ва қараш ҳам миллий ғоя бўла олмайди. Чунки **шахсий фикр** - ўзига хос бир қарашдир, **ижтимоий фикр** эса - воқеликка нисбатан ўзгариш ёки ҳаракатни тақозо этадиган фаол муносабатни ифодалайди. Ғоя ана шу муносабатни ҳаракатга, жараёнга, зарурат туғилганда эса, бутун бир давр тарихига айлантиради.

Муайян бир ғоя дастлаб бирон-бир шахснинг онгида пайдо бўлади. Аини пайтда у юксак ижтимоий мазмунга эга бўлгани, жамиятнинг тараккиёт йўлидаги эзгу интилишларини акс эттиргани боис умуминсоний ҳақиқатга айланади. Масалан, ўрта асрларда жаҳолат ва инквизиция шахснинг орзу-интилишлари, эркинлиги ва ташаббускорлиги йўлида тўсиқ бўлиб турган пайтда поляк олими Николо Коперник Ернинг Қуёш атрофида айланишига доир **гелиоцентризм** назариясини олға сурди. Бу ғоя ҳам, аввало, бир жасоратли шахс қалбидаги интилишлар ифодаси сифатида пайдо бўлган, кейинчалик эса бутун дунёда эътироф этилиб, илмий тафаккурнинг таркибий қисмига айланган.

Ғоя - мафкура - ижтимоий онг формаларидан бири бўлиб, у ҳар қандай жамиятнинг устқурмасида ўз ифодасини топади. Ғоя - мафкура фалсафий тушунча бўлиб, маълум мақсадга қаратилган инсон ақл-заковатини ифода этувчи ғоялар ва қарашлар йиғиндиси. Аммо, ҳар қандай фикр ва қараш ҳам ғоя бўла олмайди. Ғоя инсон онгида пайдо бўлсада инсон ва жамият руҳиятига сингиб боради. У одамнинг ички дунёсига кириб бориб, уни ҳаракатга келтирувчи, етакловчи кучга айланади.

Мафкура муайян ижтимоий гуруҳ, ижтимоий қатлам, миллат, давлат, халқ ва жамиятнинг эҳтиёжлари, мақсад-муаммолари, манфаатлари, орзу интилишлари ҳамда уларни амалга ошириш тамойилларини ўзида мужассам этадиган ғоялар тизимидир.

Инсон ҳаётида ҳам, жамият тараккиётида ҳам ғоялар муҳим ўрин тутади. Шу маънода, **инсоният тарихи - ғоялар тарихидир.**

Хўш, **ғоя нима**, нега унга бу қадар катта эътибор ва аҳамият берилади? Маълумки, ҳар қандай миллат ва халқ, ҳар қандай ижтимоий тузум ва давлат муайян бир тамойиллар ва қадриятлар асосида ҳаёт кечиради ҳамда ўз манфаатлари, мақсад-муддаолари, орзу-интилишларини кўзлаб ҳаракат қилади. Бинобарин, улар ҳаётдаги маълум бир мафкурага таянади.

Умуман, **ғоя** - бу тадқиқот мақсадини, унинг йўналиши ва моҳиятини ифодалайдиган илмий билиш шаклидир. Ғоя ўз табиатига кўра бирор фикрдир, у тадқиқотчи миёсида унинг амалий ва назарий фаолияти асосида пайдо бўлиб, борлиқнинг тўғри ёки хато инъикосидир.

Илмий билишда ғоя муҳим роль ўйнайди. Ғоялар табиатига кўра: а) илмий ғоялар; б) бадий ғояларга бўлинади. Ғоялар характерига кўра: а) борлиқнинг тўғри, реал инъикосидан иборат ғоялар, б) борлиқнинг хато ёки фантастик инъикосидан иборат ғоялар. Шунингдек, ғоялар: а) прогрессив ва б) реакцион ғояларга ҳам бўлинади.

Прогрессив ғоялар илмий билишни ривожлантиришга хизмат қилса, реакцион ғоялар унга тўсқинлик қилади.

Хўш, **мафкура нима**, у қандай ғоялар асосида шаклланади ва қай тарзда жамиятни ҳаракатга келтиради? Нега айрим мафкуралар баъзи миллатларнинг, юксалишига сабаб бўлса, айримлари бутун-бутун халқларни инқироз ва таназзулга дучор этади? “Миллий ғоя» бўйича мазкур маъруза матнлари айнан шу ва шу каби масалалар талқинига бағишланган.

Маълумки, инсон ўзининг ақл-заковати, иймон-эътиқоди ва ижодий меҳнати билан бошқа барча тирик жонзотлардан фарқ қилади.

Инсон - онгли мавжудот. Онгни шартли равишда икки қатта қисмга бўлиш мумкин: биринчиси, инсоннинг руҳий олами: иккинчиси - фикрий олам, яъни тафаккур оламидир. Руҳий олам (бу соҳани руҳшунослик илми - психология тадқиқ этади) ўз таркибига сезгилар, идрок, тасаввур, кечинма, ҳис-ҳаяжон, диққат, хотира ва бошқаларни қамраб олади. Тафаккурнинг мантикий шаклларига тушунча, ҳукм ва хулоса киради (буларни логика, яъни мантиқ фани ўрганади).

Фалсафанинг олтин қоидаларидан бири - **тил** ва **тафаккур** бирлигидир. Тилнинг энг бирламчи маҳсули сўз бўлгани каби, тафаккурнинг дастлабки шакли - тушунчадир. Тушунчалар бир ёки бир неча сўзлар билан ифода-ланади; аммо ҳар қандай сўз ҳам тушунча бўла олмайди. Сўзлар воситасида англантилган фикр гап деб аталишини биз бошланғич синфларданок бил-ганмиз.

Инсон тафаккури воқеликни идрок этиш мобайнида турли фикрлар, қарашлар, ғоялар ва таълимотлар яратади. Бинобарин, ғоялар ҳам инсон тафаккурининг маҳсулидир. Лекин тафаккур яратган ҳар қандай фикр ёки қараш, мулоҳаза ёки нуқтаи назар ғоя бўла олмайди. Фақат энг кучли, таъсирчан, залворли фикрларгина ғоя бўла олиши мумкин.

Ғояларнинг оддий фикрлардан фарқи яна шундаки, булар гарчи тафаккурда пайдо бўлса-да, инсон (ва жамият) руҳиятига, ҳатто туб қатламларига ҳам сингиб боради. Ғоя шундай қувватга эгаки, у одамнинг ички дунёсигача кириб бориб, уни ҳаракатга келтирувчи, мақсад сари етакловчи руҳий-ақлий кучга айланади.

Жаҳон тажрибасига назар ташласак, бутун дунё тараққиётига улкан таъсир кўрсатган назария, таълимот ва мафкураларни яратиш учун инсоният тарихининг турли даврларида улкан ақл-заковат, истеъдод ва теран тафаккур эгалари мислсиз заҳмат чекканини кўрамыз. Сократ ва Платон, Конфуций ва Нажмиддин Кубро, Алишер Навоий ва Махатма Ганди каби буюк мутафаккирлар фаолияти бунинг яққол тасдиғидир.

Ғоя моҳиятан ижтимоий характерга эга. Муайян ғоялар одатда алоҳида олинган шахс онгида шаклланади, кейинчалик эса жамиятнинг турли қатлам-ларига тарқалади, турли элатлар ва миллатлар орасида ёйилади. Мустақил ҳаётга қадам қўяётган янги авлод жамиятда мавжуд ғоялар таъсирида тарбияланади, муайян қарашлар ва ғояларни ўз эътиқодига сингдиради, ўз навбатида янги ғояларни яратади ва тарғиб этади.

Ҳар бир нарсанинг ўз ибтидоси ва интиҳоси бўлади. Ғоялар ҳам ўз «умри»га эга. Улар ҳам маълум маконда ва замонда пайдо бўлиши, жамият ривожига муайян ҳисса қўшиши, кишиларнинг онги ва қалбидан жой олиши, ўз умрини яшаб, жозоба кучи ва қувватини йўқотгач, тарихий хотирага айланиши ҳам мумкин. Ғояга таъриф бериш учун унинг моҳиятини намоён этадиган асосий хусусиятларини санаб ўтиш лозим бўлади. Ғоянинг энг муҳим хусусияти - инсонни ва жамиятни мақсад сари етаклайдиган, уларни ҳаракатга келтирадиган, сафарбар этадиган куч эканидир.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, **ғоя** деб, инсон тафаккурида вужудга келадиган, ижтимоий характерга эга бўлган, руҳиятга кучли таъсир ўтказиб, жамият ва одамларни ҳаракатга келтирадиган, уларни мақсад-муддао сари етаклайдиган улўғвор фикрга айтилади.

Ғояларнинг турлари. Тафаккурнинг маҳсули сифатида ғоя теварак оламни ўрганиш, билиш жараёнида вужудга келади. Ижтимоий онгнинг барча шакллари - илм-фан, дин, фалсафа, санъат ва бадиий адабиёт, ахлоқ, сиёсат ва ҳуқуқ - муайян бир ғояларни яратади, уларга таянади ва уларни ривож-лантиради. Маълум маънода айтиш мумкинки, ҳар бир онг соҳасининг ўз ғоялари мавжуд бўлади.

Мазмуни-моҳиятига кўра намоён бўлиш шаклига қараб, ғояларнинг асосий турлари қуйидагилардан иборат:

- ижтимоий-сиёсий ғоялар;
- сиёсий ғоялар.
- илмий ғоялар;
- бунёдкор ғоялар;
- бузғунчи ғоялар;
- диний ғоялар;
- фалсафий ғоялар;
- бадиий ғоялар;
- миллий ғоялар;
- умуминсоний ғоялар ва ҳоказо.

Ижтимоий-сиёсий ғоялар ҳар бир халқ ва умуман башариятнинг орзу-умидларини, мақсад-муддаоларини ифодалайди, эркин ҳаёт ва адолатли тузумни тараннум этади. Озодлик ва мустақиллик, адолат ва ҳақиқат, тинчликсеварлик ва инсонпарварлик ғоялари шулар жумласидандир. Асрлар мобайнида бундай буюк, ўлмас ғоялар халқларга куч-қувват ва илҳом бағишлаб, уларни ўз эрки учун курашга сафарбар этиб келган.

Илмий ғоялар - фан таракқиётининг самараси, илмий кашфиётларнинг натижаси сифатида пайдо бўладиган, турли фан соҳаларининг асосий тамойиллари (принциплари), устувор қоидаларини (постулатларини) ташкил қиладиган илмий фикрлардир. **Илмий ғоялар** - илм-фан соҳасида бирон бир сенсацион янгиликни илгари суриш орқали уни ҳаётга татбиқ этиш йўлидаги уринишлар.

Ғояларнинг «ҳаёти» уларнинг пайдо бўлиши, ривожланиши, бошқа ғоялар билан ўзаро муносабати, кураши ва ниҳоят, эскирган ғояларнинг янгилари билан алмашилиши, айниқса, илмий ғоялар мисолида яққол намоён бўлади.

Қадимги юнон файласуфлари табиий жисмларнинг энг кичик, бўлинмайдиган зарраси, деб «атом» тушунчасини киритган эдилар. Птолемей-Аристотелдан тортиб, ўрта аср Улуғбек астрономиясигача дунёнинг маркази Ер деб ҳисоблаб келганлар; Евклид геометрияси, Ньютон механикаси, Дарвин таълимоти ҳам ўз даврининг энг илғор илмий ғояларига асосланган эди.

Илм-фан тараққиёти атомнинг бўлинишини, коинот маркази Ер эмаслигини ҳам ишончли далиллар билан исботлади; квант механикаси, ирсият назарияси ва бошқа кўплаб кашфиётлар қилинди.

Дунёга А.Эйнштейн, Н.Бор, Ф.Резерфорд, М.С.Кюри ва бошқаларнинг номларини машхур қилган ядро физикаси соҳасидаги кашфиётлар ҳам илмий ғоялар асосига қурилган. XX асрда инсоният ниҳоятда кўп илмий ғояларни амалиётга айлантирди. Космик ракеталар, компьютер ва уяли телефонлар, телевидение ва бошқа соҳалардаги ютуқлар бунга ёрқин мисол бўлади.

Фан тараққиёти узлуксиз ва чексиздир. Бу жараёнда амалиёт тасдиқ-ланмаган, эскирган қарашлар янги илмий ғоялар билан ўрин алмашаверади.

Бузғунчилик ғоялари эса халқлар бошига сўнгсиз кулфатлар келтиради. Бунга олис ва яқин тарихдан кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Ўрта асрлардаги салиб юришлари, диний фанатизм ва атеизм, фашизм ва большевизмга асос бўлган ғайриинсоний ғоялар шулар жумласидандир.

Ёвуз ғоя ва мафкураларнинг энг кўп тарқалган шакли: **ақидапарастликдир**. Бундай мафкуралар муайян даврларда Фарбда ҳам, Шарқда ҳам ҳукмронлик қилган. Бу ижтимоий иллат инсоният XXI асрга қадам қўйган ҳозирги даврда ҳам дунёдаги тинчлик ва тараққиётга таҳдид солмоқда.

Ақидапарастлик, қандай шаклда бўлмасин, ҳамма замонларда ҳам жамият учун бирдек хатарлидир.

Ўрта асрларда Фарбдаги ақидапарастлик мафкураси бўлган инквизиция черковнинг мутлақ ҳукмронлигини ўрнатиб, ҳур фикр ривожига, жамият тараққиётига тўсиқ бўлди. Галилей ва Коперник каби юзлаб буюк ақл-заковат соҳиблари ана шундай ақидапарастлик таъқибига учраганлар, Жордано Бруно илмий қарашлари учун жаҳолат қурбони бўлган.

Шарқда эса Имом Бухорий, Ибн Сино сингари буюк алломалар ҳам турли тазйиқларга дучор бўлганлар. Мансур Халлож, Насимий, Бобораҳим Машраб сингари ҳур фикрли зотлар эса қатл этилган.

Токи дунёда тараққиётга интилиш, бунёдкорлик ҳисси бор экан, жамиятда илғор ғоялар туғилаверади. Бузғунчилик ғояларининг вужудга келишига эса вайронкор интилишлар сабаб бўлади. Шундай экан, яъни доимо ҳушёр ва огоҳ бўлиб яшамок хаётнинг асосий зарурати бўлиб қолаверади.

Демак, фалсафада илмий билишнинг асосий шаклларига:

- илмий ғоя;
- муаммо;
- гипотеза;
- назария;
- илмий олдиндан кўришлар ташкил қилади;

Диний ғоялар деб, ҳар бир диний таълимот ва оқимнинг асосини, диний иймон-этиқоднинг негизини ташкил этувчи ақидаларга айтилади. **Диний ғоя ва мафкуралар** - инсоният тафаккурининг оддийликдан мураккабликка қараб интилишида дунёни, дунё

ичра ўзликни англашга қаратилган диний (яъни иймон-эътиқодга асосланган) қарашлар тизими.

Ибтидоий динлар ҳар бир нарсанинг жонли экани, жоннинг абадийлиги, бут ва санамларнинг, табиий жисм ва ҳодисаларнинг илоҳий қувватга эгаллиги тўғрисидаги қарашларга асосланган эди. Масалан, хиндларнинг диний тасаввурларига кўра, жон кўчиб юради, бу ҳаётда у инсонда бўлса, кейинги ҳаётда бошқа жонзотга ўтиши мумкин.

Илоҳий зотлар ҳақидаги фикрга таянадиган **политеизм** динлари вақти келиб **монотеистик** - яккахудолик ғояси асосидаги динларга ўз ўрнини бўшатиб берган.

Яккахудолик ғояси миллий динларда (масалан, иудаизмда), айниқса жаҳон динлари - христианлик ва исломда ўз ифодасини яққол топган. Хусусан, ислом динида Аллоҳнинг ягоналиги ғояси асосида унинг барча ақидалари, рукнлари, талаб ва мажбуриятлари шаклланган.

Фалсафий ғоялар ҳар бир фалсафий таълимотнинг асосини ташкил этадиган, олам ва одам тўғрисидаги энг умумий тушунча ва қарашлардир. Улар бизни ўраб турган дунёни билиш жараёнида, кишилиқ жамиятининг тараққиёти мобайнида тўпланган билимларни умумлаштириш, инсон ҳаётининг маъно-мазмуни, унинг бахт-саодати каби масалалар устида мулоҳаза юритиш асосида шаклланади.

Инсоният тарихида турли халқларнинг ақл-заковат соҳиблари, доно файласуф ва илоҳиётчилари турфа хил ғоялар яратганлар. (Сиз булар билан фалсафа тарихини ўрганиш пайтида батафсил танишгансиз). Аммо фалсафий ғоялар ҳақида гап кетганда, жаҳон фалсафий фикри ривожига беқиёс ҳисса қўшган ўзбек мутафаккирлари яратган меросни ёдга олмаслик мумкин эмас.

Фаробийнинг фозил шаҳар тўғрисидаги, тасаввуф даҳоларининг комил инсон ҳақидаги, Ибн Синонинг тана ва руҳ муносабатига оид, Алишер Навоийнинг адолат ва инсонийлик борасидаги теран фикрлари фалсафий ғояларнинг ёрқин намунаси.

Бадиий ғоялар - адабиёт ва санъат асарининг асосий маъно-мазмунини ташкил этадиган, ундан кўзланган мақсадга хизмат қиладиган етакчи фикрлардир. Улар ҳаётдан олинали, бадиий талқинлар асосида баён этилади, ўқувчида муайян таассурот уйғотади. Абадий қаҳрамонларни севиш, уларга эргашиш ҳоллари ҳам ана шу асосда рўй беради.

Бадиий таъсир воситалари жуда катта кучга эга. Инсон ва жамият онгини ўзгартиришда, шахс руҳиятига таъсир ўтказишда, одамларни ҳаракат ва жунбушга келтиришда бадиий адабиёт ва санъатнинг аҳамияти беқиёсдир. Миллий истиқлол ғоясини тарғиб этиш, халқнинг онги ва қалбига сингдиришда ҳам булар муҳим восита бўлиб хизмат қилади.

Миллий ғоя халқнинг туб манфаатларини ифода этадиган, уни ўз олдига қўйган мақсадлари сари бирлаштирадиган ва сафарбар этадиган ғоядир.

Миллий ғоя – у ёки бу миллат, халқ, элатнинг миллий анъаналарини, турмуш тарзини ва танлаб олган ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маънавий тизимни ва умуман миллий манфаатларни ҳимоя қиладиган, қўллаб-қувватлайдиган, уларни мустаҳкамлаш учун кўмаклашадиган қарашлар мажмуидан иборат. Ўз тарихи ва тараққиётининг туб бурилиш давларида ҳар қандай миллат ва халқ келажагини белгилайди, унга етишнинг ўзига мос йўллари танлайди. Ана шу жараёнга хос ижтимоий, иқтисодий, сиёсий йўналишлар билан барча ғоявий тамойилларини ҳам белгилаб олади. Бунда бутун миллат учун умумий бўлган ғоялар ниҳоятда катта аҳамият касб этади. «Миллий ғоя: асосий тушунча ва тамойиллар» рисолида Ўзбекистон Президенти Ислам Каримов томонидан

назарий жихатдан асослаб берилган «Ватан равнақи», «Юрт тинчлиги», «Халқ фаровонлиги», «Комил инсон», «Ижтимоий ҳамкорлик», «Миллатлараро ҳамжиҳатлик», «Диний бағрикенг-лик» каби ғоялар ана шундай умуммиллий ғоялар қаторига киради.

“Миллий ғоя»нинг методлари:

Барча ижтимоий-гуманитар ва аниқ фанлар учун умумий бўлган фалсафий методлар: бу фан учун ҳам асосий метод ҳисобланади. Булар:

1. Диалектик метод.
2. Қиёслаш ва таққослаш методи (эски метод)
3. Назарий метод (фикрлаш, абстрактлашдан конкретлик сари ўтиш)
4. Ахлоқий метод.
5. Изоҳлаш методи.
6. Сиёсий прогнозлаш методи (ижтимоий тўқнашувлар олдини олиш).
7. Ахборотлаш методи ёки интеграциялаш методи ҳам дейилади, яъни умумлаштириш методи: фан ютуқларидан фойдаланиш.
8. Эксперимент методи.
9. Кузатиш методи.
10. Эмпирик социологик методлар (сўров, анкета, математик модель).
11. Статистик умумлаштириш методи.
12. Умумманткий метод (анализ, синтез, абстрактлаш, умумийлик ва ҳ.к.).

Бунёдкор ғоялар ва мафкураларнинг жамият ҳаётидаги ижобий таъсири.

Ғоя ва мафкуранинг тарихий шакллари, мазмун-моҳиятини азал-азалдан эзгулик ва ёвузлик, бунёдкорлик ва вайронкорлик ўртасидаги кураш диалектикаси белгилаб келади, яъни босқинчилик, бошқалар ҳисобидан бойиш, тажовузкорлик, ақидапарастлик мафкураларига қарама-қарши ўлароқ, озодлик, мустақиллик ва адолат ғоялари узлуксиз майдонга чиқиб, халқларнинг музаффар байроғига айланган. Бунёдкорлик ғоялари инсонни улуғлайди, унинг руҳига қанот бағишлайди.

Бунёдкор ғоя деб, инсонни улуғлайдиган, унинг куч-гайрати ва салоҳиятини ошириб, халқи, Ватани, бутун инсоният учун фойдали ишлар қилишга сафарбар этадиган, ўзида меҳнат, тараққиёт, дўстлик, тинчлик, адолат, ҳалоллик каби эзгу мақсадларни мужассам этадиган ғояга айтилади.

Бунёдкорлик ғоялари юртни обод, халқ ҳаётини фаровон қилишдек олижаноб мақсадлар билан ажралиб туради. Улар инсоният цивилизацияга эришган даврлардан буён жамият ҳаётининг энг эзгу ғоялари сифатида яшаб келмоқда. Президент Ислам Каримовнинг «Ўзбек том маънода бунёдкордир» деган сўзларида ҳам ана шу боқий ғояларнинг маъно-мазмунини ўз ифодасини топган. Бундай бунёдкорлик халқимизга ота-боболаридан меросдир.

Инсоният тарихида одамлар онги ва шуурига адолат, ҳақиқат, эзгулик, меҳнатсеварлик каби юксак ғоялар уруғини сепган зот, пайғамбар Зардушт яратган «Авесто» китобида қуйидаги сатрлар мавжуд: «Эзгу фикр, эзгу сўз ва эзгу ишлар билан эзгу фикр, эзгу сўз ва эзгу ишни алқайман. Ўзимни бори эзгу фикрга, эзгу сўзлар (айтиш)га, эзгу ишлар амалига бахшида қиламан, барча ёмон фикрлардан, ёмон сўзу ёмон ишлардан юз ўгираман». Бу юксак ғоялар бундан 2700 йил муқаддам яшаб ўтган ватандошимиз Зардуштнинг ўлмас мафкураси эди.

Қадимги Дуне бунёдкор ғоялари:

1. Қадимги Шарқ бунёдкор ғоялари ва таълимотлари (Ҳиндистон, Хитой, Марказий Осиё):

Асосий турлари, харктерли хусусиятлари:

- 1) Буддизм, брахманлик.
- 2) Зардуштийлик (Зардўшт).
- 3) Конфуций, даосизм (Лао-цзи) Мо-цзи.

2. Қадимги Юнон ва Рум бунёдкор ғоялари ва таълимотлари:

- 1) Гомер, Гесиод, Демокрит (эр.авв. VI-V аср).
- 2) Афлотун (эр.авв. 427-347 й.).
- 3) Арасту (эр.авв. 344-322 й.).
- 4) Сенека (эр.авв. 465 й.). Неоплатонизм (Плотин, Порфирий, Прокл) (эр.авв. IV-III аср).

Инсоният доимо яхшиликни ёқлаб, ёмонликка қарши курашади, яратувчанлик ва бунёдкорлик унга хос бўлган буюк фазилатлардир. Шарқ халқларининг буюк ижодкорлиги, бунёдкорлиги ва қадриятлари турли даврлар таъсирида ғарбга, хусусан, антик Юнон-Рим маданиятига ҳам кучли таъсир кўрсатди. Ана шундай таъсир остида Юнон-Рим маданияти, илм-фани, фалсафий тафаккур дунёси шу қадар юксалдики, ўша даврда яратилган шоҳ асарлар ва уларнинг муаллифлари мероси хануз башариятнинг эзгу ишларига хизмат қилиб келмоқда. Шу маънода, комил ишонч билан айтиш мумкинки, инсониятнинг ҳақиқий умумбашарий маданияти ғарб цивилизацияси ва Шарқ маънавиятининг қўшилиши асосида яратилган.

Ҳаётнинг, борликнинг моҳиятини англаш тўғрисидаги **буддизм** дини-нинг асосчиси Сиддхартха Гаутама қарашлари муҳим ўрин тутди. Ҳар қан-дай инсоний туйғу, ҳиссиёт, эҳтирос ва истак азоб-уқубатларни чуқурлашти-ради. Ҳаёт мазмунан туғилиш, севиш, ўлим, азобдан иборат. «Борлиқ гирдобидан чиқиб олиш учун ғафлатдан уйғониш, дунё моҳиятини англаш, ҳаётга чанқоқликдан, кўнгилхушликларга, лаззатларга, ҳокимиятга, бойликка интилишлардан воз кечиш лозим. Фақат шундагина «нажот топиш йўли»га кириш мумкин. Инсон бешта ахлоқий талабга амал қилиши лозим: ҳар бир киши ёмонлик қилишдан, ёлғон гапиришдан, ўғирлик қилишдан, хис-туйғуларга ортиқча берилишдан, ичкиликдан ўзини тийиши керак. **С.Гаутама қуйидаги 8 та онгли харакатни илгари суради:**

1. Эътикод тўғри шаклланган бўлиши.
2. Мақсад сари қатъий харакат қилиши.
3. Тўғри тафаккур ва нутқ бўлиши.
4. Тўғри феъл-атвор бўлиши.
5. Тўғри турмуш тарзи бўлиши.
6. Куч-ғайратнинг тўғри мақсадга қаратилган бўлиши.
7. Фикр, мақсаднинг тўғри йўналтирилган бўлиши.
8. Дикқат-эътиборни тўғри орзу-ният қилишга қаратиш кераклиги

таъкидланади¹.

Сукрот (Сократ, мил. ав. 470-399 йй.) эса баҳс орқали, яъни муайян масалаларни ўртага қўйиш ва уларга жавоб топиш йўли билан ҳақиқатни аниқлаш мумкин, деб билган. У эзгулик - билим ва донишмандликдир, яхшилик моҳиятини тўғри англаган инсонгина яхшилик қилади, деб тушунтиради. Сукрот адолатга хилоф бўлган давлат бошқарувининг ҳамма шакллари танқид қилади, фақатгина адолатли, демократик давлат бошқарувини ёқлаб чиқади.

Ҳинд халқининг буюк фарзанди **Маҳатма Ганди** (1869–1948) ўз маънавияти, ғоялари ва илғор қарашлари билан XX асрнинг буюк шахсларидан бирига айланган. У мустамлакачиларга қарши курашнинг тимсоли эди. У ҳиндлар билан мусулмонларнинг ўзаро дўстлигини мустаҳкамлашга интилди. Ганди дин билан сиёсатни бир-бирига боғлашга ҳаракат қилди. Унга халқ «Маҳатма» - «Буюк қалб» деб ном бергани ҳам шундан бўлса, ажаб эмас. Р.Тагор фикрига кўра: «Ганди муваффақиятининг сири унинг жўшқин маънавий кучида ва беҳад даражада ўз манфаатларидан воз кечишидадир. У ўзининг олиҳимматлилиги билан ноёбдир. Ганди ҳаётининг ўзи фидойилик тимсолидир».

Миллий давлатчилик ғояси ва унинг халқлар тараққиётига ижобий таъсирини мустақил Ўзбекистон мисолида ҳам яққол кўриш мумкин. Ўзбекистоннинг халқаро ҳамкорлик, минтақавий тинчлик, миллатлараро тотувлик борасида олиб бораётган сиёсати барқарорлик ҳукм суришига асос бўлиб хизмат қилмоқда.

Бундай жараён бугунги дунёда амалиёт фалсафаси деб тан олинган **прагматизм** (юнон. субъектив-идеалистик фалсафий таълимот, воқеликни тажриба «онг оқими» деб талқин этади), ҳаёт фалсафаси бўлган **экзистенциализм** (лат. мавжудлик фалсафаси, эркинликка эришиш маъносида) каби дунёвий ва диний ғоялардан озикланган таълимотлар мисолида ҳам кўзга ташланмоқда.

Илмий кашфиётлар мафкура ривожига катта таъсир ўтказди. Замонавий фан ютуқлари, жумладан, космонавтика, кибернетика соҳасидаги оламшумул янгиликлар, клонлаштириш (юнон. ирсий жиҳатдан бир хил организм), инсоннинг ген-насл харитасини аниқлаш каби буюк кашфиётлар одамлар тасаввурини кескин ўзгартирмоқда.

Айни вақтда юксак илмий-техникавий тараққиёт, глобаллашув жараёнлари, бир томондан, инсон ақл-идрокининг имкониятларига, келажакка ишончни орттираётган бўлса, иккинчи томондан, Хиросима, Нагасаки, Чернобиль фожиалари, оммавий қирғин қуроллари, экологик ҳалокатлар, маънавий таназзул каби умумбашарий муаммоларни ҳам келтириб чиқармоқда.

Шундай экан, илм-фан ва маданият борасидаги ютуқлардан оқилона фойдаланиш учун ҳам жамиятга соғлом ғоя, соғлом мафкура керак.

Ғоя ва мафкура гуманизм ва тараққиёт тамойилларини, халқ тақдиридаги юксалиш заруратини ўзида акс эттирмаса, аксинча, бу интилишларни рад етса, моҳиятига кўра уларга зид бўлса, у жамият таназзулига сабаб бўлади.

Ана шундай мафкуралардан бири - ҳокимиятни қурол кучи билан эгаллаб олган собиқ **коммунистик тузум мафкурасидир**. Дунёнинг 6 дан 1 қисмини эгаллаган улкан салтанат ва социалистик лагерь худудида ҳукм сурган бу мафкура ўзининг ғайриинсоний ва ғайримиллий моҳияти, мустабид табиати туфайли таназзулга юз тутди.

¹ Жўраев У., Сайджонов Й. Дунё динлари тарихи. -Т.: «Шарқ», 1998. 77-бет.

Жаҳон тажрибаси шундан далолат берадики, баъзи бузғунчи мафкура ўзининг сохта жозибаси, алдов ва мақр билан омма онгини заҳарлаб, жамиятда ҳукмрон мавқеини эгаллаб олиши ҳам мумкин. Масалан, XX аср 30-йилларида Италия ва Германияда фашизмнинг ғалаба қозониши нафақат италян ва немис халқининг, балки дунёдаги миллионлаб инсонларнинг бошига чексиз кулфат солгани тарихнинг аччиқ сабоқларидан биридир. Бугунги кунда бутун дунёдаги тараққийпарвар ва гуманистик кучлар бундай фожиали ва нохуш ҳолатлар такрорланмаслиги учун ҳамжихатлик билан кураш олиб бормоқда.

Президент Ислам Каримов таъкидлаганидек, инсониятнинг азал-азалдан ғояга қарши ғоя, фикрга қарши фикр, жаҳолатга қарши маърифат билан курашиб келиши - тарихнинг ўзгармас қонуниятидир.

Вайронкор ғоя ва мафкураларнинг жамият ҳаётига салбий таъсири.

Бузғунчи ғоялар халқлар бошига сўнгсиз кулфатлар келтиради. Бунга олис ва яқин тарихдан кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Инсон ва жамият бор экан, эзгу ғояларнинг зидди бўлган зулм ва зўравонлик, қабоҳат ва жаҳолат янги-янги шаклларда намоён бўлишга уринади. Лекин улар одамзотнинг адолат, тинчлик ва биродарлик, тараққиёт ва фаровонлик ғояларига таяниб, олий мақсадлар сари интилишларини асло тўхтата олмайди.

«Тарих тажрибаси шундан далолат берадики, инсон табиатидаги инсонийликдан кўра ваҳшийлик, ур-йиқит инстинктлари, яъни хатти-ҳаракатларини кўзғатиб юбориш осонроқ» (И.А.Каримов).

Демак, вайронкор ғоя деб, турли таъсирчан воситалардан фойдаланиб, одамларни сохта ва пуч мақсадларга эргаштирувчи, уларнинг куч-қудратини бузғунчилик ва жиноятга йўналтирадиган, инсоният учун фақат кулфат келтирадиган ғояга айтилади.

Шу билан бирга вайронкор ғояларнинг мазмун-моҳиятини, мақсад-муддаоларини билиш ниҳоятда муҳим. Бу фуқаролар, айниқса ёшлар учун бузғунчи ғоялар хавфини англаш, ўзларида мафкуравий иммунитет ҳосил қилиш учун зарур билимларни эгаллашига ёрдам беради.

Вайронкор ғоялар одамзот бошига кўпдан кўп фожиалар келтирган. Ўрта асрларда Фарбда амалга оширилган салиб юришлари Шарқдаги муқаддас ерларни христиан бўлмаган халқлардан тозалаш баҳонасида қанчадан-қанча урушлар сабаб бўлган. Вайронкор мафкуралар, вайронкор хатти-ҳаракатлар асосида ғайриинсоний ғоялар ётади. Улар инсонга, инсоният эришган ютуқларга нафрат билан қарашни, бузғунчиликни рағбатлантиради. Вайронкор мафкураларнинг кўринишлари:

1. Диний фанатизм - диний мутаассиблик бўлиб, ҳаётда фақат муайян қоидаларни устун деб биладиган, худо ҳақидаги ҳақиқатни ўзиники қилиб олишга интиладиган, тараққиётни, турли фикрлиликни тан олмайдиган, ҳар қандай янгиликни куфрга йўядиган зарарли оқим. Бугунги кунда бизнинг минтақамизда 1) ваҳҳобийчилик, 2) «Ҳизбут-таҳрир», «Ақромийлар» каби ақидапарастлик оқимлари ўз ғояларини ёйишга ҳаракат қилмоқда.

Ақида - арабча эътиқод қилиш маъносини билдиради. **Ақидапарастлик** - ёвуз ғоя ва мафкураларнинг энг кўп тарқалган шакли. Ақидапарастликнинг тескариси хурфикрлиликдир. **Хурфикрлилик** - эркин фикрлаш асосида ҳақиқатни англаш дегани. Ақидапарастлик ўрта асрларда Фарбда инквизиция шаклида намоён бўлган. Ақидапарастлик бугунги кунда Афғонистон, Шимолий Кавказ ва бошқа минтақаларда ваҳҳобийлик асосида кураш олиб бораётган оқимлар мисол бўла олади.

2. Фашизм - (лотинча «фашио», италянча «фашизмо» - боғлам, тўда маъносидаги сўзлардан олинган) национал, яъни миллатчи социалистлар таълимоти, фашизм деганда, конституциявий - демократик тузумга зид бўлган ижтимоий ва давлат тузилмаси ҳам тушунилади. Германияда миллий социалистик партия тузган А.Гитлер эса фашизмнинг «маънавий отаси»га айланди. Фашизм 1939-1945 йилларда II жаҳон уруши оловини ёқди. 50 млн.дан ортиқ кишининг қирилиб кетишига сабаб бўлди. Ўзбекистон жангчиларидан 263005 киши ҳалок бўлди, 132670 киши дом-дараксиз кетди, 604552 киши ногирон бўлди.

Фашистик давлат тузилмалари XX аср 70-йилларига келиб Европа мамлакатларида ҳукм сурган фашистик тартиблар барбод бўлди. Чунончи, Салазар ҳукмронлиги даврида Португалияда, Франко ҳукмронлиги даврида Испанияда, Муссолина ҳукмронлиги даврида Италияда, Гитлер ҳукмронлиги даврида Германияда² ва Грецияда фашистик тартиблар тугатилди. Шунингдек, фашизм деганда, ўн йиллар мобайнида Европада фаолият олиб борган ўнг экстремистик ҳаракатнинг мафкураси, назарияси ва амалиёти тушунилади. Бугунги кунда баъзи мамлакатларда (Австрия, Германия ва бошқ.) Фашистик унсурларнинг муайян даражада фаоллашуви кузатилмоқда. Янги фашизм ғояси инсоният учун зарарли эканлигини ҳар бир инсон англамоғи лозим.

3. Большевизм - XX асрда Россияда фаолият олиб борган экстремистик йўналишдаги сиёсий кучнинг мафкураси, назарияси ва амалиётини ифодалайди...

Большевизм ва фашизм мафкуралари ўртасида кўплаб ўхшаш жиҳатлар мавжуд. Айни пайтда жиддий тафовутлар ҳам кўзга ташланади. Асосий фарқлардан бири, бу миллат омилининг турлича баҳоланишидир. Большевизм мафкураси коммунистик таълимот, халқларнинг миллий-этник ўзига хосликларини йўқотиш, «пролетар байналминалиги» шиори билан майдонга чиққан бўлса, фашизм бор ҳукмрон миллатнинг «ирқий-этник софлиги»ни мутлақлаштиришни тарғиб-ташвиқ этади. У ирқчиликнинг ҳомийси ҳисобланади.

4. «Расизм» сўзи «раса» (ирқ) атамасидан келиб чиққан. Бу атама XVII асрдан бошлаб Европада «инсоният насли»ни турли ирқий гуруҳлар, жумладан, «оқ», «қора» ва «сарик» ирққа ажратиш учун қўллана бошлади.

Ирқчилик - одамлар ўртасидаги ижтимоий тенгсизлик, босқинчилик, зўравонлик ва урушларни кишиларнинг турли ирқларга мансублиги билан оқлашга хизмат қилувчи ғайримиллий таълимот³. Ирқчилик таълимоти «оқ танли»ларнинг афзаллиги, уларнинг азалдан «олий ирқ» этиб танлангани, бошқа ирқларнинг эса «оқ»ларга қараганда номукамал яратилганлиги ва ҳамisha тараққиётнинг куйи поғоналарида туришини «асослаб» беради. Унинг асосий ғояси ўзининг «илоҳий» табиатига кўра «оқ» ирқларни «куйи» ирқлар устидан ҳукмрон қилишга даъват этишга қаратилган эди. Ирқчилик миллий мансублиги ва терисининг рангига кўра ажралиб турувчи кишиларга тазйиқ ўтказиш, уларни ҳақоратлаш, уриш ва ўлдириш каби ҳаракат-ҳодисаларда яққол намоён бўлди. Ижтимоий ҳукмронлик шаклларида бирининг мафкураси бўлар экан, у буюк давлатчилик, ашаддий шовинизм, «танланган» халқларнинг миллий афзаллиги ғоялари билан чамбарчас боғланиб кетади.

5. Ирқчилик - кўп қиёфали. Масалан, ўзини олий ирқ ҳисоблаган инглик, испан, француз босқинчилари ўрта асрлар ва айниқса, XVIII-XIX асрларда Америка, Австрия, Африка ва Осиёда ерли халқларни кўплаб кириб ташладилар. Жанубий Африка Республикаси томонидан XX асрда узоқ йиллар мобайнида ўтказиб келинган ирқий

² Тохир Карим. Миллий тафаккур тараққиётидан. Т.: «Чўлпон», 2003. 129-бет.

³ Эргашев И. ва бошқ. Миллий истиқлол ғояси: Ўзбекистон Республикаси Олий таълим бакалавриат босқичи учун дарслик. -Т.: Академия, 2005. 65-бет.

айирмачилик сиёсати - шафқатсиз ирқий таҳқирлаш ва камситишда ўз ифодасини топди. 1865 йилда АҚШда тузилган «Ку-клукс-клан» террористик ташкилоти ҳам ўзининг ошкора ирқчилик йўналишидаги фаолияти билан ажралиб туради. Негрларнинг фуқаролик ҳуқуқларига қарши кураш ва уларни мамлакатдан чиқариб юбориш унинг асосий ғояси ҳисобланади.

6. Терроризм (лот. Теггог - кўркув, даҳшат) - маълум ёвуз мақсад йўлида куч ишлатиб, одатларни жисмоний йўқ қилишдан иборат бўлган ғояга асосланган зўравонлик усули. Терроризм бугунги кунда ҳам инсониятга катта таҳдид солмоқда. Жамиятга доимий кўркув, фитна-ғаламислик муҳитини вужудга келтириш, зўравонлик йўли билан жамият барқарорлигини бузиш, гуноҳсиз кишилар, жумладан, болаларнинг ҳалок бўлишига олиб келадиган сиёсий мақсаддаги ўлдириш ва портлашлар бу мудҳиш ғоянинг асл моҳиятини ташкил этади.

Сиёсий терроризм XIX асрдаёқ вужудга келган эди. Лекин у XX юз йилликда кенг қулоч ёзди. Фарбий Германиядаги «қизил армия» ёки «Паодер-майн хор» ва Италиядаги «Қизил бригадалар» гуруҳлари, Испаниядаги басклар ташкилоти, Ольстердаги «Инқилобий-халоскорлик армияси», Перудаги «Порлоқ ҳаёт» каби бирлашмалар замонавий сиёсий террористларнинг биринчи авлоди эди. Кейинги йилларда дунёнинг ўнлаб мамлакатларида, жумладан, бизнинг ёш давлатимиз чегарасига яқин давлатлар ҳудудларида ҳам терроризм ўчоқлари пайдо бўлди. Улар мустақил Ўзбекистонга қарши куч ишлатишга уриниб кўрдилар. Чунончи, 1999 йилда Тошкентда, Янгиободда, 2000 йилда Сариосиё ва Узун туманларига, Бурчимуллага бостириб кириб, мамлакатимиз тинчлигини бузишга уриндилар. 2004 йил 28 март - 1 апрел кунлари Тошкент шаҳри, Бухоронинг Ромитан тумани ва Тошкент вилоятларида, 2005 йил 12-13 майда Андижон шаҳрида такроран террорчилик ҳаракатлари содир этилди. Ёвуз кучлар ҳаракати бостирилди.

Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов «Независимая газета» (Москва)нинг муҳбирига (2005 йил 14 январ) берган интервьюсида: «Халқаро терроризм» тушунчаси 2001 йилнинг 11 сентябридан айниқса урф, бўлди...»⁴ деган эди. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 4 сессиясида (2000 йил 14-15 декабр) «Терроризмга қарши кураш тўғрисида» қонун қабул қилинди. Демак, бузғунчилик ғояларининг кўриниш, турлари қуйидагилардан иборат:

- 1) салибчиларнинг ғоялари (ўрта асрлардаги);
- 2) диний фанатизм;
- 3) атеизм;
- 4) фашизм;
- 5) большевизм;
- 6) ақидапарастлик;
- 7) космополитизм (жаҳонга ҳукмрон бўлишлик);
- 8) нигилизм (ижтимоий таракқиётни инкор этиш);

Ана шу ғоя ва мафқураларнинг цивилизация тарихидаги намоён бўлиш шакллари қуйидагилардан иборат:

- 1) буюк давлатчилик, шовинизми;
- 2) тажовузкор миллатчилик;
- 3) ирқчилик;

⁴ Каримов И.А. Империя даврида бизни иккинчи даражали одамлар деб қисоблашар эди. -Т.: «Ўзбекистон», 2005. 29-бет.

- 4) террорчилик;
- 5) шовинизм;
- 6) диний ақидапарастлик;
- 7) диний экстремизм.

Ёвуз ғоя ва мафкураларнинг энг кўп тарқалган шакли **ақидапарастликдир**. Бундай мафкуралар муайян даврларда Ғарбда ҳам, Шарқда ҳам ҳукмронлик қилган. Бу ижтимоий иллат ХХІ асрга қадам қўйган ҳозирги даврда ҳам дунёдаги тинчлик ва тараққиётга таҳдид солмоқда.

Ақидапарастлик қандай шаклда бўлмасин ҳамма замонларда ҳам жамият учун бирдек хавф-хатарлидир.

Ўрта асрларда Ғарбдаги ақидапарастлик мафкураси бўлган инквизиция черковнинг мутлақ ҳукмронлигини ўрнатиб, хур фикр ривожига, жамият тараққиётига тўсиқ бўлди. Галилей ва Копперник каби юзлаб буюк ақл-заковат соҳиблари ана шундай ақидапарастлик таъқидига учраганлар. **Жордоно Бруно** илмий қарашлари учун жаҳолат қурбони бўлган.

Шарқда эса Имом Бухорий, Ибн Сино сингари буюк алломалар ҳам турли таъйиқларга дучор бўлганлар. Мансур Ҳаллож, Насимий, Бобораҳим Машраб сингари хур фикрли зотлар эса қатл этилган.

Токи дунёда тараққиётга интилиш, бунёдкорлик ҳисси бор экан, жамиятда илғор ғоялар туғилаверади. Бузғунчи ғояларнинг вужудга келишига эса вайронкор интилишлар сабаб бўлади. Шундай экан, уларга қарши курашга тайёр туриш, яъни доимо хурёш ва огоҳ бўлиб яшамок ҳаётнинг асосий заруратига айланмоқда.

Бузғунчи ғояларга мисол. **Абулқосим Фирдавсий** (тах. 940-941 йили Хуросонда, Эрон ва Афғонистоннинг шимоли, Туркманистоннинг жанубий қисмлари, Тус шаҳри яқинида Тоборон қишлоғида туғилган). Унинг буюк асари «Шоҳнома» 4 минг йиллик воқеаларни ўз ичига олган. Ёш Абулқосимнинг оиласи: у Тоборон қишлоғида камбағаллашиб қолган деҳқон оиласида дунёга келган. «Сен камбағал бўлсангда, - деган эди Фирдавсийнинг отаси, - қадим авлод-аждодаларинг буюк кишилар эдилар. Агар ўтмишда ерларимизни ўзга юртлик босқинлар эгаллаб олмаганларида бизларни авлодларимиз ками-кўстсиз яшарди, ҳаётимиз янада фаровон бўларди».

Фирдавсийнинг «Шоҳнома» асари, ривоятларда айтилишича ўша давр ҳукмдори Султон Маҳмуд Ғазнавий уни етарли даражада баҳоламайди. Асарда олижанобликни, севги ва биродарликни куйлаган сатрлар Маҳмуд Ғазнавийнинг талончилик сиёсатига қарши фош қилувчи кучга эга бўлган. Шунинг учун ҳам Маҳмуд у асарни қалам билан эмас, алам билан кутиб олди».

Шунинг учун бўлса керак, Фирдавсийга Султон Маҳмуд гўё ваъда қилинган 120 дона олтин танга ўрнига 120 дона кумуш тангалар берган эмиш. Улуғ шоир ўз умрининг 30-35 йилини сарфлаб ёзган шоҳ асарининг бунчалик паст баҳолашидан қаттиқ изтироф чекади. Султон Маҳмудга жавобан у берган кумуш тангаларни унча бўлиб, бир бўлагини ҳаммомчига, бир бўлагини шарбат сотувчига, яна бир бўлагини тангаларни олиб келган кишиларга топширган. Яна бир ривоятда айтилишича, Фирдавсий Маҳмуд ҳақида ўтқир ҳажв ёзади ва унда Султон Маҳмудни ўтакетган хасисликда, пасткашликда айблаб, шоҳ бўлишига нолойиқ деб кўрсатади. Бундан хабардор бўлган Султон Маҳмуд Фирдавсийни ушлаб фил оёғи остига ташлаш ҳақида фармон берган. Шоҳнинг бундай фармонидан сўнг Фирдавсий бошқа ўлкаларга кетиб, юртидан олисда, узоқ йиллар қийинчиликда,

камбағалликда, она юртнинг соғинчида яшайди. Дарбадарликда яшаган Фирдавсий ёши 80 дан ортиб қолганда Бағдодда «Юсуф ва Зулайхо» достонини ёзади. Анча қариб қолган Фирдавсий умрининг охирида ўз Ватани Тусга қайтади ва шу ерда вафот этади. Манбаларда ёзилишича, унинг жасадини мутаассиб (динга қаттиқ берилган) кишилар мусулмонлар қабиристонида давф этишга жой бермаганлар. Шундан кейин Фирдавсийнинг жасади отасидан қолган боғнинг бир чеккасига қўмилган.

Фирдавсийнинг «Шоҳнома» асарида 50 та подшолик даври тасвирланган. Аслида бу асар Султон Маҳмуд Ғазнавий буюртмаси билан ёзилган эди. (Бошланғич таълим. 2001. №2. 30-31-бетлар).

Дунёвий ва диний ғоялар муштараклиги тамойиллари:

1. Дунёвийлик.
2. Ақидапарастлик мафкураси.

Мутлоқ ҳақиқатни даъво қилувчи ғоя ва мафкуралар:

1. Коммунистик мафкура.
2. Фашистик мафкура.
3. Ақидапарастлик мафкураси.

«Фикрга қарши фикр, ғояга қарши ғоя, жаҳолатга қарши маърифат билан курашиш» тамойиллари

Инсоният ҳаётида ғояга қарши - ғоя, жаҳолатга қарши - маърифат тамойили. Ислон Каримов 1998 йили «**Тафаккур**» журнали бош муҳаррири берган саволларига жавобда, тарихчи олимлар билан бўлган учрашувда бу масалага диққат билан эътибор бериб, «ғояга қарши ғоя, фикрга қарши фақат фикр, жаҳолатга қарши фақат маърифат билан баҳсга киришиш, олишиш мумкин» деган шиор ўртага ташланди. Бу масала ғоя ва мафкура тушунчасида ҳам муҳим ўринда туради.

Ёт ғояга қарши биз ўз олижаноб ғоямиздан мактабларимизда, академик лицейлар ва касб-хунар коллежларида, олий ўқув юртларида, жамиятимизнинг барча қатламларида бизга мутлақо бегона бўлган захарли интилишларга, ҳуруж ва ҳаракатларга қарши чиқишимиз лозим. Бунда энг муҳим масалалардан бири одамлар ўз фикрини айтишга, эркин фикрлашга ўрганиши керак. Яъни *фикрга қарши фикр* бўлиши зарур. Шу боис ёшларимизни мактаб ва олий ўқув юртларида эркин фикрлашга, бахслашишга ўргатишимиз керак.

Учинчи масала - *жаҳолатга қарши маърифат*. Бу ўринда асримиз бошида халқни маърифат ва миллий уйғонишга чорлаган жадидчилик ҳаракати намояндалари ҳаётини, ижодини, интилишларини ўрганиш, уларнинг бугунги кундаги моҳияти ва аҳамияти ҳақида ҳам гапиришимиз зарур. Уларнинг мероси бугунги кунда қандай ўқитилмоқда? Умуман айтганда, маърифий озуқа қандай бўлиши керак? Болаларимиз ўқиётган китобларда маърифат зиёси борми. Биз истаётган миллий ғурур, миллий мафкура, миллий ғоя уларда етарли даражада акс этганми? (Каримов И.А. Асарлар. Т.8., 468-469-бетлар).

Мазкур тамойилга кўра ғояга қарши ғоя, фикрга қарши фикр, жаҳолатга қарши маърифат билан курашга интилиш хисси инсон қалбидаги эътиқод, одам онгидаги дунёқараш ўз-ўзини ҳимоя қила олиш қобилиятидан далолат беради. Бундай кураш усули, айниқса бугунги кунда, инсоният тараққиёт борасида жуда илгарилаб кетган ХХІ асрда ғоятда муҳим аҳамият касб этмоқда. Чунки энг кучли қирғин қуроллари ишлаб чиқилган, сайёрамизни бир неча марта йўқ қилиб юборишга қодир бўлган ядровий бомбалар заҳираси тўпланиб қолган пайтда ўзаро зўравонлик ва жаҳолатга йўл қўйиб бўлмайди.

Шу боисдан ҳам мафкуравий *иммунитетни шакллантириш* хусусиятлари огоҳлик, фикрга қарши фикр, ғояга қарши ғоя, жаҳолатга қарши маърифат билан кураша олиш кўникмаларидир. Ҳар қандай касалликнинг олдини олиш учун, аввало, киши организмда унга қарши иммунитет ҳосил қилинади. Биз ҳам фарзандларимиз юрагида она Ватанга, бой тарихимизга, ота-боболаримизнинг муқаддас динига соғлом муносабатни қарор топтиришимиз, таъбир жоиз бўлса, уларнинг мафкуравий иммунитетини кучайтиришимиз зарур». (Каримов И.А. Т.8. 494-бет). Ушбу вазифани миллий истиқлол ғояси бажаради. Президентимиз *«Миллатни асраш керак»* деган ғояни илгари сурди.

Миллатни асраш - ўзлимизни, одоб-ахлоқимизни, меросимиз, қадриятларимиз ва миллий руҳимизни зарарли ғоялар ва мафкуралар таъсиридан авайлаб-асраш, уларга қарши фуқароларимиз ва ёшларимиз қалбида мафкуравий иммунитетни шакллантириш деган маънони англатади⁵. Мафкуравий иммунитетни ҳосил қилиш учун соғлом, инсонпарвар ғоя ва мафкура билан қуроллантириш керак. Миллий ғоянинг асосий вазифаси эса халқимизда миллий эътиқод ва дунёқараш асосларини шакллантиришдан иборат.

Маърифат воситасида курашиш деб, бирон бир хавфнинг моҳиятини чуқур англаб, унга қарши билим билан онгли равишда курашишга айтилади.

Жамият аҳлининг мустаҳкам ва равшан мафкураси, унинг мақсад-муддаоси бўлиши керак. Модомики, мақсад, ғоя ҳақида мулоҳаза юритар эканмиз, олдин баён этганимиздек, «Мақсад дегани - халқни, миллатни бирлаштирувчи, йўлга бошловчи бамисоли бир байроқ. Бу байроқ бутун Ўзбекистон халқининг руҳини, ғурур-ифтихорини, керак бўлса, қудратини, орзу-интилишларини мужассамлаштирадиган улуғ кучдир. Давлатимизнинг, халқимизнинг, эл-юртимизнинг мақсади ўзининг улуғворлиги, ҳаётийлиги ва ҳаққонийлиги билан ҳаммамизни жалб этадиган бўлмоғи лозим. Токи бу мақсад халқни - халқ, миллатни - миллат қила билсин, кўлимизда енгилмас бир кучга айлансин». (Каримов И.А. Асарлар. Т.7. 89-бет).

Президентимиз Ислом Каримов «Тафаккур» журнали Бош муҳаррирининг саволларига жавоблари *«Жамиятимиз мафкураси халқни - халқ, миллатни - миллат қилишга хизмат этсин»* асарида жамият мафкурасига қуйидагича таъриф беради. *«Одамларнинг минг йиллар давомида шаклланган дунёқараш ва менталитетига асосланган, айни вақтда шу халқ, шу миллатнинг келажагини кўзлаган ва унинг дунёдаги ўрнини аниқ-равшан белгилаб беришга хизмат қиладиган, кечаги ва эртанги кун ўртасида ўзига хос кўприк бўлишга қодир ғояни мен жамият мафкураси деб биламан»⁶.*

Виждон эркинлиги бизда Ўзбекистон Конституциясининг 31-моддаси ва 1998 йилги «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги қонун билан кафолатланиб келинмоқда. Бундай жамият мафкураси «Дунёвийлик - даҳрийлик эмас» деган тушунча

⁵ Эргашев И. ва бошқ. Миллий истиқлол ғояси: Ўзбекистон Республикаси Олий таълим бакалавриат босқичи учун дарслик. -Т.: Академия, 2005. 78-бет.

⁶ Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан курашимиз. Т.7. -Т.: «Ўзбекистон», 1999. 89-бет.

асосида ривожланади, яъни диннинг жамият ҳаётида тутган ўрни ва аҳамиятини асло инкор қилмайди. Биз юқорида мафқуранинг дунёвий ва диний илдизлари ҳақида фикр юритганимизда бу масалага тўхталган эдик. Ҳақиқатан дунёвий ва диний ғоялар бир-бири билан муштарақликда ривожланади. Улар инсоният тараққиётига катта таъсир кўрсатиб келган.

Миллий давлатчилик ғояси ва унинг халқлар тараққиётига бевосита катта таъсир кўрсатган. Ҳозирги даврда миллий мафқуранинг таркибий қисми ҳисобланган **давлатчилик ғоясининг** асосий тамойиллари Президент Ислоҳ Каримов томонидан ишлаб чиқилган. Улар қуйидагилардан иборат:

1. Втанпарварликка асосланган мустақил тафаккур⁷.
2. Шарқона демократияга асосланган сиёсий тизим.
3. Қонун устуворлигига асосланган ҳуқуқий давлат.
4. Эркинликка асосланган фуқаролик жамияти.
5. Буюк келажакка юз тутган озод ва обод ватан.

Шу тамойиллар жамиятимиз ҳаётига татбиқ қилиниши, уларни рўёбга чиқариш мамлакатимиз тараққиётининг ҳозирги даврдаги муҳим вазифалари бўлиб қолмоқда.

Бунёдкор ғояларнинг юзага келишида ижтимоий барқарорлик муҳим аҳамиятга эга. Шу боисдан ҳам Ислоҳ Каримов ўзининг «**Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда**» асарида **Олтинчи устувор йўналиш**⁸ - жамиятдаги барқарорлик, тинчлик, миллатлар ва фуқаролараро тотувликни, сарҳадларимиз даҳлсизлигини, мамлакатимиз ҳудудий яхлитлигини таъминлашдан иборат қилиб кўрсатган.

6. Бироқ, ғоявий кураш тобора янги-янги қиёфага кирмоқда. Президентимиз Ислоҳ Каримов ҳаққоний равишда таъкидлаганидек: «Кўп синовлар, азобу укубатлар, хатолар, фожеалар, қатағонларни бошдан кечирган, асримиз поёнига етаётган, инсоният янги аср бўсағасида турган бугунги кунда турли хил эски ва янги мафқураларнинг ўзаро кураши ҳар қачонгидан ҳам кўра шиддатли тус олмақда. Ранг-баранг, баъзан бир-бирига зид дунёқарашлар, сиёсий, миллий, диний оқимлар, мазҳаб ва секталар ўртасидаги фикр талашувлари гоҳо баҳс-мунозара доирасидан чиқиб, қонли тўқнашувлар, оммавий қирғинларга сабаб бўлмоқда, одамлар бошига беҳисоб қайғу-кулфатлар солмоқда».

⁷ «Мулоқот» журнали. 2000. №6. 7-бет.

⁸ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. Т.: «Ўзбекистон», 1999. 19-бет.

Хар қандай мафкура муайян ғояга ишонтириш, уюштириш, сафарбар этиш, маънавий-руҳий рағбатлантириш, ғоявий тарбиялаш, ғоявий иммунитетни ҳосил қилиш, ҳаракат дастури бўлиш каби асосий вазифаларни бажара олсагина, амалий самара бериши мумкин.

